

Η έρευνα στις επιστήμες του ανθρώπου και τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της Ελλάδος

Οι επιστήμες του ανθρώπου (ιστορία, αρχαιολογία, φιλολογία, φιλοσοφία, ιστορία της τέχνης κ.λπ.) συνιστούν κλάδους με μακρά ιστορία στη νεότερη Ελλάδα και σημαντικά επιτεύγματα στο ενεργητικό τους. Η προαγωγή της γνώσης που συνδέεται με την καλλιέργεια των αντικειμένων αυτών της έρευνας συμβάλλει με ουσιώδεις τρόπους στην αυτογνωσία της ελληνικής κοινωνίας και συγχρόνως αναδεικνύει τα θεμελιώδη συστατικά της μακράς παρακαταθήκης του πολιτισμού της χώρας. Λόγω της ξεχωριστής σημασίας του ελληνικού πολιτισμού για τον παγκόσμιο πολιτισμό η σοβαρή ενασχόληση της σύγχρονης ελληνικής ερευνητικής κοινότητας με τις αλληπάλληλες φάσεις και τις ποικίλες εκδηλώσεις του ελληνικού πολιτισμού προσφέρει μια μοναδική δυνατότητα στο επιστημονικό δυναμικό της χώρας να καταστήσει αισθητή την παρουσία του και τα πορίσματα των ερευνών του σε μεγάλα πεδία της σύγχρονης επιστημονικής ζωής. Αυτό είναι το συγκριτικό πλεονέκτημα της χώρας, η οποία διαθέτει τις πηγές και το πρωτογενές υλικό για τη διεξαγωγή πρωτότυπου ερευνητικού έργου στον τομέα σπουδής του ελληνικού πολιτισμού.

Μετά αυτή τη γενικότερη τοποθέτηση του θέματος θα ήθελα να στραφώ στο ειδικότερο αντικείμενο των ιστορικών σπουδών και την πορεία τους στην Ελλάδα από το 1974 και εξής. Στον τομέα αυτό της έρευνας κατά την υπό ανασκόπηση περίοδο έχει συντελεστεί μια πραγματική κοσμογονία. Σε προγενέστερες εποχές η ιστορία είχε υπηρετήσει κυρίως ιδεολογικές στοχεύσεις ως προς την οικοδόμηση της εθνικής κοινότητας τον 19ο αιώνα και ως προς την προαγωγή των επιδιώξεων των διαφόρων πολιτικών παρατάξεων κατά τον εικοστό αιώνα και ως εκ τούτου υπήρξε περισσότερο ρητορική άσκηση παρά πρόγραμμα ερευνητικών ζητουμένων. Το σημαντικότερο επίτευγμα των ιστορικών σπουδών στη χώρα μετά το 1974 υπήρξε η υπέρβαση του ρητορικού χαρακτήρα της ιστορίας και η μεταβολή της σε πεδίο έρευνας δηλαδή σε χώρο άρθρωσης ερωτημάτων. Έτσι η ιστορία μεταβλήθηκε από θεραπανίδα της ιδεολογίας σε αγωγή της επιστημονικής ορθολογικότητας. Στο έργο αυτό τα τρία Ινστιτούτα ιστορικών ή ανθρωπιστικών όπως συνήθως λέγεται

επιστημών του ΕΙΕ διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο. Θα ήθελα συνεπώς να εξειδικεύσω την εισήγησή μου στην παρουσίαση αυτής της συμβολής.

Το ΙΝΕ από την ίδρυσή του το 1960 υπήρξε συντελεστής της δημιουργίας του νέου προτύπου της ιστορικής έρευνας που απέβλεπε στη μετάβαση από την αντίληψη της ιστορίας ως ρητορικής σε μια νέα προσέγγιση στην αναζήτηση της ιστορικής γνώσης δια μέσου της συστηματικής αναστροφής και κριτικής χρήσης των πηγών. Επιπλέον το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών λειτούργησε ως αγωγός της ανανέωσης και του εμπλουτισμού της ιστοριογραφίας του νέου ελληνισμού με την εισαγωγή στις δράσεις του νέων κλάδων της έρευνας όπως η οικονομική και κοινωνική ιστορία και η διεύρυνση των παλαιότερων γραμματολογικών κυρίως ενασχολήσεών του με την ανάπτυξη σημαντικών κλάδων της ιστορίας της παιδείας, των ιδεών και του πολιτισμού.

Το κεκτημένο της γνώσης που προέκυψε από τη διεύρυνση αυτή των ερευνητικών δράσεων προσέφερε το υπόβαθρο για την ανάληψη, με την έναρξη της τρίτης εικοσαετίας του ΙΝΕ το 2000 μιας νέας στρατηγικής που αποβλέπει στην καθιέρωση του νεοελληνικού υποδείγματος ως αναγνωρίσιμου αντικειμένου στην ευρυχωρία των διεθνών ιστορικών σπουδών. Προς τον σκοπό αυτό εγκαινιάστηκε ξενόγλωσσο περιοδικό ιστορικών σπουδών, που αποδελτιώνεται ήδη στα Historical Abstracts και στο ΑΗCI και είναι επίσης προσβάσιμο σε ψηφιακή μορφή.

Αντίστοιχα το ΙΒΕ του ΕΙΕ λειτούργησε ως αγωγός σύνδεσης της έρευνας της ιστορίας του Μεσαιωνικού ελληνισμού με το σημαντικό διεθνές πεδίο Βυζαντινολογικής έρευνας. Χάρη στην προσπάθεια των Ελλήνων μελετητών του Βυζαντίου μεταξύ των οποίων το ΙΒΕ υπήρξε πάντα ο στρατηγικός πόλος συσπείρωσης και συντονισμού, η Ελλάδα μπόρεσε να κάνει αισθητή την παρουσία της σε ένα σημαντικό κλάδο της διεθνούς Μεσαιωνολογίας σε ισότιμη βάση πολλές φορές πλάι στις «μεγάλες δυνάμεις» της επιστήμης στο πεδίο αυτό της έρευνας όπως είναι η Γερμανία, η Γαλλία, η Βρετανία και οι ΗΠΑ. Έτσι χάρη σε μεγάλο βαθμό στο ΙΒΕ του ΕΙΕ η ελληνική ερευνητική συγκομιδή στο πεδίο της Βυζαντινής ιστορίας διαθέτει ένα μηχανισμό ενσωμάτωσης στη διεθνή δυναμική του κλάδου (συμμετοχή στα διεθνή Βυζαντινολογικά συνέδρια, σύνταξη των βιβλιογραφιών των έγκυρων επαγγελματικών περιοδικών του κλάδου, δημιουργία πολύγλωσσου ψηφιακού περιοδικού ανοιχτής πρόσβασης, κ.λπ.).

Τέλος το ΙΕΡΑ (ή ΚΕΡΑ) του ΕΙΕ κατόρθωσε στα τριάντα περίπου χρόνια της λειτουργίας του να κατακτήσει μια επίζηλη θέση στο διεθνές πεδίο της

αρχαιογνωσίας, θεραπεύοντας με απόλυτο επαγγελματισμό εξειδικευμένα αντικείμενα όπως η επιγραφική και η νομισματολογία του Βορειοελλαδικού χώρου, της Πελοποννήσου και της Ελληνικής Ανατολής. Στο έργο αυτό το ΚΕΡΑ μπόρεσε να αξιοποιήσει αποτελεσματικά το συγκριτικό πλεονέκτημα της Ελλάδος, την διαθεσιμότητα και αμεσότερη πρόσβαση προς το πρωτογενές υλικό που εξασφαλίζει την πρωτοτυπία των δημοσιευμάτων του και τα καθιστά αναγκαία σημεία αναφοράς για τη διεθνή προαγωγή των συναφών ερευνών. Η συμβολή του ΚΕΡΑ συνίσταται κυρίως στην αναζήτηση νέων πηγών μέσω συλλογικής έρευνας πολλών αρχαιογνωστικών ειδικοτήτων, με αποτέλεσμα την υπέρβαση της συμβατικής διάκρισης ιστορίας και αρχαιολογίας και την ενσωμάτωση της αρχαιολογικής γνώσης στην ιστοριογραφία.

Δεν θα ήθελα πάντως με όσα ελέχθησαν ως εδώ να προσδώσω έναν τόνο θριαμβολογίας ή να δημιουργήσω την εντύπωση ότι όλα στον χώρο της ιστορικής έρευνας στη χώρα είναι ανθηρά. Υπάρχουν συγχρόνως και πολλές δυσκολίες και προβλήματα, που ανάγονται όχι μόνο στην πολιτική της έρευνας αλλά και στους παράγοντες που συνθέτουν την κοινωνιολογία της γνώσης. Δεν θα ήθελα πάντως να επεκταθώ προς την κατεύθυνση αυτή διότι θεωρώ πιο εποικοδομητικό να αναφερθώ σε ένα άλλο θέμα, εκείνο των προκλήσεων που συνοδεύουν τις δυνατότητες που διαθέτει η έρευνα στις επιστήμες του ανθρώπου.

Για να αξιοποιηθούν όσες δυνατότητες επισημάναμε απαιτείται να συντρέχουν και αρκετά προαπαιτούμενα, που ανάγονται στη μεθοδολογία και την επιστημολογική συγκρότηση των σχετικών ερευνών. Οι μεθοδολογικές και γνωσιολογικές προϋποθέσεις είναι κρίσιμες για μια βιώσιμη ερευνητική στρατηγική στους κλάδους των επιστημών του ανθρώπου διότι θα πρέπει να αναδεικνύουν τη σημασία του ελληνικού υποδείγματος, συνδέοντάς το με τις σύγχρονες θεωρητικές αναζητήσεις στα συναφή πεδία. Αυτή είναι η πρόκληση προς τις ανθρωπιστικές επιστήμες στη σημερινή ερευνητική πραγματικότητα της χώρας και η μεγάλη ευκαιρία για την Ελλάδα. Πρόκειται για πρόκληση οπωσδήποτε την οποία η έρευνα στις ανθρωπιστικές επιστήμες στην Ελλάδα του 21ου αιώνα δεν μπορεί να μην αναδεχθεί. Περιθώρια για υπεκφυγές, ιδεολογικού κυρίως περιεχομένου που προτάσσουν δήθεν ελληνικές ιδιαιτερότητες και «ιδιοπροσωπίες» δεν υπάρχουν: αν δεν αναδεχθούμε την πρόκληση της σύγκρισης και της θεωρίας είμαστε καταδικασμένοι σε επιστημονικό μαρασμό και οπισθοχώρηση σε έναν θανάσιμο επιστημονικό επαρχιωτισμό.

Για μεν την αρχαιογνωσία, που εστιάζεται στη μελέτη ενός παγκόσμιας σημασίας πολιτισμού ή ακόμη και για τις βυζαντινές σπουδές, που ερευνούν την υπερχιλιετή ιστορία και τον πολιτισμό μιας από τις μεγάλες αυτοκρατορίες του Μεσαίωνα, η διεθνής αναγνωρισιμότητα διασφαλίζεται με την παραγωγή σοβαρών και πρωτότυπων ερευνητικών προϊόντων – με το στοιχείο της πρωτοτυπίας σε σημαντικό βαθμό προσιτό λόγω του συγκριτικού πλεονεκτήματος της χώρας ως προς την εγγύτητα και διαθεσιμότητα πρωτογενών πηγών και μνημείων. Για την έρευνα του νέου ελληνισμού όμως οι δυσκολίες είναι μεγαλύτερες και η πρόκληση ως εκ τούτου πολυπλοκότερη. Ας το παραδεχθούμε: η έρευνα και γνώση του νέου ελληνισμού ενδιαφέρει κατά κύριον λόγο εμάς τους ίδιους, ως αγωγός της αυτογνωσίας μας. Στους κόλπους της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας όμως το ενδιαφέρον περιορίζεται σε μια δράκα ξένων νεοελληνιστών, στις τάξεις των οποίων έχει ήδη αρχίσει να σπανίζει ανησυχητικά η σοβαρότητα. Ιδού λοιπόν η πρόκληση για την έρευνα του νέου ελληνισμού: με δεδομένη την υποχώρηση και κάμψη των νεοελληνικών σπουδών εκτός Ελλάδος πως μπορεί η εγχώρια κοινότητα των ειδικών ερευνητών να κρατήσει ζωντανό το αντικείμενο ως αναγνωρίσιμη παρουσία στη διεθνή επιστήμη; Για την επίτευξη του αιτήματος αυτού απαιτείται να συγκλίνουν η ικανότητα της σύγκρισης, η λεπτότητα στη διαχείριση της θεωρίας, η μεθοδολογική επινοητικότητα που θα αναδείξουν τη σημασία της έρευνας του νέου ελληνισμού για την κατανόηση, εμβάθυνση και εικονογράφηση γενικότερου ενδιαφέροντος ζητημάτων στις επιστήμες του ανθρώπου. Η επιτυχής ανταπόκριση προς την επιστημολογική αυτή πρόκληση συνιστά και τη δοκιμασία της βιωσιμότητας και μακροπρόθεσμης επιβίωσης των νεοελληνικών σπουδών. Αλλά και στο επίπεδο αυτό διαθέτει συγκριτικά πλεονεκτήματα η Ελλάδα τόσο από την άποψη της διαθεσιμότητας του πρωτογενούς υλικού όσο και λόγω της πρωιμότητας της εκδήλωσης διαφόρων φαινομένων της νεωτερικότητας στο ελληνικό πλαίσιο και της πολυπλοκότητας του διαλόγου των φαινομένων αυτών με τη μακραίωνη πνευματική παράδοση που εκφράστηκε στην ελληνική γλώσσα.

Θα ήθελα να ολοκληρώσω αυτή τη σύντομη και αναγκαστικά σχηματική εισήγηση με μια αναφορά σε έναν γενικότερο επιστημολογικό προβληματισμό που ανακύπτει από τη σχέση των ανθρωπιστικών και θετικών επιστημών και τη θέση τους στον πολιτισμό μιας κοινωνίας.

Τη δεκαετία του 1960 στη Βρετανία το ζήτημα της ενδεδειγμένης θέσης των θετικών επιστημών και της τεχνολογίας στην ευρωπαϊκή παιδεία τέθηκε με ιδιαίτερη

σοβαρότητα στο επίκεντρο της περίφημης «συζήτησης των δύο παραδόσεων» [the «two cultures debate»] μεταξύ του C. P. Snow και του F. R. Leavis. Ο C. P. Snow, συνεχίζοντας μια παλαιότερη επιχειρηματολογία της οποίας οι καταβολές ανάγονται στον όψιμο Διαφωτισμό, ιδίως όπως εκφράστηκε από τον Condorcet, υποστήριξε σε ένα πολύκροτο έργο του ότι η σύγχρονη επιστήμη και τεχνολογία και το σύστημα των αξιών που διαμορφώνεται από αυτές εμπεριείχαν και την επαγγελία της ικανοποίησης των ανθρωπίνων αναγκών και της διαμόρφωσης μιας καλύτερης κοινωνίας. Βάσει αυτής της προοπτικής ο Snow υπεδείκνυε και την αναγκαιότητα του επαναπροσανατολισμού της εκπαίδευσης με πρωταρχικό μέλημα την ανάπτυξη της κατανόησης των θετικών επιστημών. Την άποψη αυτή αντέκρουσε ο F. R. Leavis, γνωστός ήδη από την παλαιότερη κριτική του κατά της μαζικής κοινωνίας και των κινδύνων που εμπεριείχε η εμφάνισή της για την επιβίωση του πολιτισμού. Ο Leavis υποστήριξε την υπεροχή της ανθρωπιστικής παιδείας, της παρακαταθήκης των κλασικών γραμμάτων και της φιλολογικής και φιλοσοφικής παράδοσης του ευρωπαϊκού κόσμου ως του ενδεδειγμένου παιδευτικού υποβάθρου που διασφαλίζει την καλλιέργεια ολοκληρωμένων και κριτικά σκεπτομένων προσωπικοτήτων, ικανών ν' αντισταθούν στην ισοπέδωση που συνεπάγεται η μαζική κοινωνία, στοιχείο της οποίας είναι και η άκριτη και απλοϊκή αποθέωση της αξίας της τεχνολογίας, αντίληψη που εξέτρεφε κατά τη γνώμη του επικίνδυνες ψευδαισθήσεις για το μέλλον της ανθρωπότητας.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 αυτή η συζήτηση εμφάνιζε μεγάλη πρωτοτυπία και κατόπτριζε μια γνήσια ανησυχία για το μέλλον του δυτικού πολιτισμού, του πολιτισμού της ελευθερίας και του ανθρωπισμού όπως είχε διαμορφωθεί από την ιστορική εμπειρία του ευρωπαϊκού κόσμου. Από τη δική μας οπτική στη χαραυγή του εικοστού πρώτου αιώνα η «συζήτηση των δύο παραδόσεων» ηχεί κάπως κοινότυπα. Τα διλήμματα που τίθενται από τη συζήτηση για ένα πολιτισμό που μόλις είχε βγει από τη φρίκη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και προσέβλεπε στο πνεύμα της επιστήμης και της ορθολογικότητας όχι μόνο για την υλική αλλά και για τη διανοητική και ηθική του ανασυγκρότηση, ήταν υπαρκτά και ανέκλυπτα από βασανιστικά βιώματα. Περισσότερο από μισό αιώνα αργότερα τα πράγματα έχουν αλλάξει ριζικά. Τώρα το δίλημμα δεν ανακύπτει πλέον μεταξύ ανθρωπιστικής παιδείας και θετικών επιστημών. Τα διακυβεύματα εν σχέσει προς τη σοβαρότητα της κοινωνίας, όπως εκφράζεται από τις εκπαιδευτικές της επιλογές και τη συνακόλουθη ικανότητα του πολιτισμού να επιζήσει, έχουν αποκτήσει άλλες

παραμέτρους. Ο ασφυκτικός κλοιός σήμερα επί των ουσιαστικών αξιών της παιδείας και του πολιτισμού ανακύπτει από την επιθετική διαφήμιση που στηρίζεται στην κολακεία των ευτελεστέρων παθών, από την αναγωγή των τεχνασμάτων της απάτης υπό την επωνυμία των «δημοσίων σχέσεων» ή του λεγομένου «marketing» σε ελκυστικό αντικείμενο σπουδής των νέων και σε μηχανισμό κατασκευής κοινωνικών και πνευματικών αξιών, από την ανεξέλεγκτη ανευθυνότητα των μέσων μαζικής επικοινωνίας που λειτουργούν βάσει αυτής της λογικής και τέλος από την υπαγωγή της πολιτικής σε όλα αυτά. Οι πραγματικές αυτές απειλές προς τον πολιτισμό και προς την προοπτική επιβίωσης της ανθρώπινης προσωπικότητας ως φορέα διάκρισης και αυτόνομης σκέψης οδηγούν, πάντως, και προς μια άλλη σημαντική διαπίστωση, ότι δηλαδή οι θετικές επιστήμες, ως αναζήτηση της αλήθειας δια της μελέτης των φυσικών φαινομένων και των φαινομένων της ζωής και ως εφαρμογή κανόνων της επιστημονικής μεθοδολογίας που προσιδιάζει σ' αυτή την αναζήτηση, συνιστούν αναπόσπαστο και οργανικό τμήμα του πολιτισμού του ουμανισμού και συνθέτουν μια ενιαία οντότητα πνευματικών αξιών μαζί με τις θεωρητικές επιστήμες. Αυτή η ενιαία οντότητα πνευματικών αξιών αποτελεί την ουσιώδη προϋπόθεση που νοσηματοδοτεί την κοινωνία της γνώσης και συνιστά το υπόβαθρο του πολιτισμού που απειλείται από την επέλαση των νέων μορφών της βαρβαρότητας με τα πολύχρωμα και στιλπνά περιβλήματα. Αυτή ακριβώς η ενότητα της γνώσης που ανακύπτει και συντίθεται από τον συνεχή και δημιουργικό διάλογο των θεωρητικών και των θετικών επιστημών, των ανθρωπιστικών γραμμάτων και της συστηματικής μελέτης της φύσης ως διαδικασιών έρευνας, ως τρόπων μεθοδικής αναζήτησης της αλήθειας δηλαδή, συνιστά την αναγκαία βάση της παιδείας στις κοινωνίες των ελευθεριών και της γνώσης και των μορφών της ανάπτυξης που συνδέονται με την ελευθερία, στον τύπο της κοινωνίας στον οποίο, πιστεύω συμφωνούμε όλοι, θα θέλαμε να ανήκει και η Ελλάδα. Για τον λόγο αυτό κυρίως είναι καθήκον όλων μας να διαφυλάξουμε την έρευνα ως αναζήτηση της αλήθειας στους διάφορους χώρους του επιστητού ως θεμέλιο της παιδείας και του πολιτισμού της χώρας μας.